

crkva u svijetu

POGLEDI

ZNAČAJ HRVATSKE DRŽAVE U DOBA NARODNIH VLADARA

Josip Nagy

I.

Položaj Slavena nakon dolaska u njihovu novu postojbinu mogao bi se smatrati pograničnim s obzirom na razvrstanost stanovništva u Evropi u doba velike seobe naroda, a i prema području na kojem se sačuvala baština zapadno-rimskog svijeta. No, smještaj Hrvata nije bio jednak smještaju ostalih Slavena; doprli su na Jadranu do područja antikne kulture, što se razvila u zemljama na obalama Sredozemnog mora, a njezin se utjecaj odrazio i u njihovoj neposrednoj blizini da bi odatle s vremenom zahvatila i zaleđe obalnog pojasa. Ta antikna kultura, sastavljena iz različitih elemenata — a to i jest bit istinske kulture — još je zadugo posvjedočila svoju djelotvornu snagu, čak i onda kad joj se politički osnov iz temelja promijenio. Veze između obala na Sredozemlju uvijek su bile vrlo žive pa se na njima — baš uslijed tih veza — razmahao bujan historijski život. Iscrpljene snage jednoga kraja nadomještaju se novim iz drugoga, jedan dio snažno zahvaća u životne prilike drugog dijela. Toga vjerojatno ne bi bilo kad ne bi bilo sličnosti i srodnosti klime, faune i flore. Uz to bogato razvedena obala, uza sve elemente spajanja i posredovanja, više pogoduje diferencijaciji nego nivelaciji, više oblikovanju tipičnih pojava nego njihovu eliminiranju. Spajanje i odvajanje, približavanje i udaljivanje, sad borba, sad izmirenje, život koji tek počinje da klija na jednoj strani, a bujnije se razvija na drugoj, nadovezivanje jedne kulture na drugu, ali i izdvajanje zasebnih kultura — sve to, uz još mnoge, tome slične i srodne pojave, daje Sredozemnom, a ujedno i Jadranskom moru značajne, njima svojstvene osobine.

I na periferijskim područjima Slavena i na raznovrsno obojenom Sredozemnom i Jadranskom moru Rimsko-katolička crkva je ne samo preuzela, nego i — po slobodnom nahođenju — oplemenila tekovine antične kulture. Krug srednjovjekovne povijesti Crkve donekle je uži od kruga povijesti starog vijeka: pretežno je ograničen na romanske i germanske narode, a djelomično i na slavenske. Crkva će taj krug svrsishodno proširiti kako bi ostvarila svoje poslanje da korisno djeluje za sve narode i u sva vremena. Djelovat će u skladu s osjećajima mladih naroda koji su se tek pojavili na povijesnoj pozornici, a potrebni su bili vjere i kulture; pri tome će im kršćanstvo pružiti svoju pomoć. Crkva će na ostvarenju svog uzvišenog cilja djelotvorno raditi. Koracat će i po trnovitu putu, ali će znati i prebroditi opasnosti koje niču iz programa »cuius regio, illius religio«. Primjereniji će joj biti univerzalizam nego partikularizam pa će, i mimo prolaznih skretanja sad na jednu, sad na drugu stranu, ispravno uočiti i uvažiti raspoloženje, potrebe i želje naroda koji će se naći u njezinu krilu.

Do Hrvata su — u antikno-kršćanskoj sredini — doprli poticaji razvoju njihova državnog i kulturnog života iz bližeg, jadranskog, i daljeg, sredozemnog, izvora; zapravo, doprli su do područja njihova naseljenja još davno prije njihova pokrštenja.¹ Svjedočanstva govore da je ono, što je izričito »rimsko« iz stare kulture, više odraz nego suština svega onoga, što — prožeto narodnim duhom — nije izmijenilo svoju bit ni za gospodstva Venecije u ovim krajevima, a održalo se sve do provođenja napoleonskih reformi. Preobražaj u doba renesanse, ako se uoči bez predrasuda, nije samo preporod klasike, nego i preporod kršćanstva. Baš u ovaj drugi, u preporod kršćanstva zasijeca rad Splitsanina Marka Marulića (1450.—1524.), za koga hvarski Dominikanac Vinko Pribojević u svom govoru što ga je održao u humanističkoj školi na Hvaru *O podrijetlu i zgodama Slavena* (1525.) kaže da »je sastavio mnogo svezaka kršćanske pobožnosti«. ² Marulićevi »svesci kršćanske pobožnosti« predmet su proučavanja na području slavenske filologije,³ a u hrvatskoj književnosti našli su odjeka kod isusovca Milana Pavelića.⁴

Salona, glavni grad rimske pokrajine Dalmacije, povezana s grčkim kolonistima na Jadranu, sjedište građanskih, vojničkih i crkvenih vlasti, na vrhuncu svog sjaja u doba cara Dioklecijana, »civitas magna et admirabilis« — kako je naziva dukljanski *Ljetopis*⁵ — nadživjela je metropolu skoro za stoljeće i pol. Rim, uzdrman već na početku seobe naroda oko g. 375. pada 476. g., a Salona oko g. 614., nekako u isto doba kad i Epidaurus. Najviše podataka o tom sudbonosnom događaju i o vremenu koje slijedi daje Toma Arhiđakon, a njegovo je pričanje temeljito

¹ Ispor. Šuflyaj, *Hrvati u sredovječnom svjetskom viru*, u *Sveslavenski zbornik*. Spomenica o tisućgodišnjici Hrvatskoga kraljevstva. Zagreb, 1930, str. 214—241.

² Novak-Gortan, *Vinko Pribojević: O podrijetlu i zgodama Slavena*, Zagreb, (Jugoslav. akad.), 1951, str. 86. i 190.

³ Cronia, *Marko Marulić. Ein Vertreter und Deuter der christlichen Renaissance in Dalmatien*, u *Wiener slavistisches Jahrbuch*, III/1953, str. 5—21.

⁴ Badalić, *Milan Pavelić svećenik i pjesnik*, Zagreb 1972.

⁵ Šišić, *Letopis popa Dukljanina*, Srpska akademija. Posebna izdanja, knj. LXVII. Filozofski i filološki spisi, knj. LV, Beograd-Zagreb, 1928, str. 294; Mošin, *Ljetopis popa Dukljanina*, Zagreb, Matica Hrvatska, str. 41.

i oštroumno obradio Lovro Katić u svojoj studiji *Vjerodostojnost Tome Arcidiakona i posljednji dani Solina*.⁶ Arhiv splitske nadbiskupije u Tominu doba, a to je XIII. st., još je čitav, da kasnije strada u požaru, zatim pisma pape Grgura I. (590.—604.) nekim osobama u Solinu i Dalmaciji, bili su osnova Tominu prikazivanju posljednjih dana Solina, njegove propasti, kao i posljedica ovog sudbonosnog događaja. Arhitektonski spomenici, natpisi sa znatnim podacima o životu u doba cvata grada, ostaci umjetnosti, u prvom redu kiparstva, te sarkofazi svjedočanstva su sjaja prošlih dana. Ali tek spomenici iz ranog kršćanskog doba — groblja, bazilike, natpisi — pokazali su »da je Salona poslije Rima najvažniji centar na evropskom tlu za proučavanje kršćanske arheologije«.⁷

Iz poharanog grada stanovnici koji su preživjeli njegovu propast prebje-goše na obližnje otoke Brač i Šoltu. Nesreća njihova zavičaja odjekuje još g. 1790. u pjesmi *Uzdasi i plač starca Milovana vrh rasuća solins-koga*.⁸ No, najbolje sklonište pružala je solinskim izbjeglicama čvrsta Dioklecijanova palača i te izbjeglice su prvi »Splićani«. Pri prvim pokušajima da novi građani Palače počnu obrađivati polja oko grada dođoše u sukob s Hrvatima koji su, kako kaže Toma Arhidakon, uništavali njihove nasade i nisu im dozvoljavali da izađu izvan zidina. S vremenom se poboljšavaju odnosi između Splićana i Hrvata. Bizant udovoljava želji Splićana da mogu ostati na svom prebivalištu, a Hrvatima naređuje da ih puste na miru. Malo pomalo nastupaju mirni i prirodni odnosi: živilje se trguje, a sklapaju se i brakovi. Mnogo uvjeta djeluje u korist razvoja i oplemenjena života, što je težnja dvaju susjeda, a jedan od glavnih je taj, što su Hrvati već zarana primili kršćansku vjeru. Pristupom Slavena-Hrvata u krug antikne civilizacije s jedne strane te kršćanskog nazora na svijet i život s druge uključuju se Hrvati u raznovrsnost života na Sredozemlju i na Jadranu te ga čine još raznovrsnijim.

Procvat kršćanstva u Saloni i Dalmaciji nakon milanskog edikta (313.), pad Salone, potraga izbjeglica za skloništem u Dioklecijanovoj palači i na obližnjim otocima, uspostava veza između »Splićana« i Hrvata — sve to, a i neke druge popratne pojave, uočio je Konstantin VII. Porfirogenet promatrajući sa stanovišta bizantske diplomacije, a kasnije Toma Arhidakon proučavajući život i raspoloženje u gradu u XIII. st. Doba nakon pada zapadnog rimskog carstva, kada je istočno ostalo jedino »rimsko carstvo«, zatim kad je po osnivanju germanskih država slijedilo osnivanje slavenskih, a potomak hrvatske države poprimio svoje osobite oznake — hrvatska povijesna znanost, u skladu sa svjetskom, od djela Ivana Luciusa *De regno Dalmatiae et Croatiae* (1666.) nije prestala do danas da ispituje u svim pojedinostima i što iscrpnije prikaže. Početne pojave tog doba na pravo su mjesto svojim radovima postavili don Frane Bulić, Miho Barada, Lovro Katić, Ljubo Karaman i njihovi sljedbenici.

⁶ *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* LIII (1950—1951), Split, 1952, str. 99—120.

⁷ Rapanić, *Solin do VII stoljeća*. U knjizi Tugomira Jovanovića *Prošlost i spomenici Solina*, Solin, 1971, str. 27.

⁸ *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* XLIX, Split, 1926—1927; prilog II.

Slikovito područje između Solina i Klisa, plodan kraj zasađen lozom i maslinama, razgranato gospodarstvo kakvo je bilo već u rimsko doba, a na očigled Splita sa starim stanovništvom, drukčijim načinom života i gospodarenja naslijeđenim od davnine, dalo je podlogu i stvorilo preduvjet da se obrazuje hrvatska država i da u IX. st. poprimi oblik kneževine. U vezi s njom iz svog se pepela diže Solin i postaje središte hrvatskog državnog života.

II.

Obrazovanje hrvatske kneževine odvija se posred značajnih događaja: podjele franačke markgrofije 828. g., općenitog slabljenja franačke vlasti, unutrašnjim nemirima oslabljenog bizantskog carstva, ojačane i trgovinom obogaćene Venecije. 839. g. ona sklapa mir s hrvatskim knezom Mislavom i neretvanskim knezom Družakom.

Mislav vlada (835.—845.) u doba verdunskog ugovora g. 843., koji je podijelio carstvo Karla Velikoga. Knez bogato obdaruje zemljama crkvu sv. Jurja u Putalju kod Splita, posvećenu za njegova vladanja. Njegov nasljednik knez Trpimir (845.—864.) podjeljuje splitskoj nadbiskupiji široka prava i bogato je dariva zemljištem. Za vladanja u Italiji pobožnog Lotara, kralja Franaka — kako piše u kneževoj ispravi od 4. ožujka 852. — Trpimir, Božjom pomoću knez Hrvata (Trpimir, dux Chroatorum, iuvatus munere divino), ne znajući kada će mu svanuti posljednji dan i čas, a vrlo zabrinut za spas svoje duše, privolom svojih župana, sagradi samostan i u nj dovede redovnike. Crkva i samostan ostat će mu stalno na brizi. Redovnici-benediktinci, u duhu načela svog reda »ora et labora«, radit će na širenju kršćanstva i promicati obrađivanje zemlje.⁹ Tome pogoduje položaj crkve na ostacima jednostavne starokršćanske kapele, a na plodnom tlu. Nadbiskup spremno daje jedanaest funti srebra za crkveno posuđe (accomodavit nobis Petrus, Salonitanae ecclesiae archiepiscopus et dilectus compater). Za uzdarje nadbiskupu potvrđuje knez splitskoj Crkvi pravo na uživanje zemljišta koje je nadbiskup kupio svojim novcem ili dobio na dar na obroncima Kozjaka i Mosora u okolici Splita, a na području hrvatske države. Crkva stiče pravo na ubiranje desetine s imanja na Klisu, utvrđenom središtu primorske župe, gdje je knez imao svoj dvorac. Crkvi, koja ima metropolitansku vlast sve do obala Dunava i po cijeloj hrvatskoj državi (in fatam matrem ecclesiam, quae metropolis usque ripam Danubii et pene per totum regnum Chroatorum) poklanja crkvu sv. Jurja u Putalju sa svim njezinim posjedima, kako joj je to već darovao knez Mislav.

U ispravi se knez Trpimir ponosno naziva »knez Hrvata« i po tome se sada po prvi put ime Hrvat spominje u jednom značajnom dokumentu.¹⁰

⁹ Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima*, I—III, Split, 1963—1965. — indeks.

¹⁰ Trpimirova isprava, kao i Mutimirova od 28. rujna 892., nije sačuvana u originalu, nego u prijepisima iz XVI.—XVII. st., od kojih je danas poznato pet, a navedeni su u prvom svesku *Diplomatičkog zbornika kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije* (1967.), str. 3—4. »Prema tome dakle« — kaže Šišić u svom *Priručniku izvora hrvatske historije*, I, 1, Zagreb, 1914, str. 183. — »tradicijska je isprava Trpimirove i Mutimirove razmjerno nepovoljna; no uza

Trpimirova isprava javna je isprava, jer je izdana od osobe javne vjerodostojnosti i s javnom vlašću, a u javnom obliku pa je, kao i svaka druga takva isprava, svjedočanstvo o očitovanoj volji u događaju pravne naravi. Volja se očituje svjedočanstvom naročita oblika. Oblici dolaze na drugo mjesto; na prvo dolazi sadržaj i svrha isprave. U sadržaju ove isprave ističe se namjera kneževa da učini bogoljubno djelo u korist splitske Crkve, a o tome će isprava svjedočiti i u doba njezina izdanja i u kasnija vremena. Ona tvori trajno pravno stanje, dokazuje ga i promiče njegovo izvršenje.⁴¹

• sve to autentičnosti njihovoj nema i ne može da bude opravdana prigovora.« On to prigodimice ponavlja i u drugim svojim djelima. I Ljubo Karaman, odličan poznavalac starih hrvatskih spomenika i starina, istaknuo je u svom prigodnom članku *Jedanaest stoljeća prve hrvatske isprave u Vjesniku* od 16. ožujka 1952. da je autentičnost isprave izvan sumnje. Nauci je ona najprije poznata po Luciusovu objelodanjenju u njegovu *De regno Dalmatiae et Croatiae* (1666.). Kad je riječ o ispravama, objelodanjenim u povijesnim djelima, diplomatika vodi računa o pouzdanosti autora tih djela i načinu kako oni postupaju s izvorima koje objavljuju. Do Luciusa je mnogo držao glasoviti povjesničar Theodor Mommsen, kako podsjeća V. Jagić u svojoj *Istoriji slavjanskoj filologiji* (Enciklopedija slavjanskoj filologiji I.), Sanktpeterburg (Lenjingrad), 1910. str. 74. — Od Luciusa je Trpimirovu ispravu uvrstio Farlati u svoj *Illyricum sacrum*, III (1769.), str. 51., s notarovom ovjerom prijepisa, zatim Kukuljević u svoja *Jura Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, I (1862.), 4—6, i u *Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske s Dalmacijom i Slavonijom*, I (1874.) 45—47, Rački u svoja *Documenta historiae chroaticae periodum antiquum illustrantia* (1877.), 3—6, s nekim, po njegovu nazoru, potrebitim ispravcima. Odatle ju je preuzeo Šišić u svoj *Priručnik* skupa s Mutimirovom i dodao iscrpan uvod, str 183—197. Prije njega objavili su je Rac i Srkulj u zbirci *Documenta historiam Croaticam spectantia*, Zagreb, 1909. s komentatom. Hrvatski prijevod isprave donose Srkuljevi *Izvori za hrvatsku povijest*, Zagreb, 8—10, i Šidakova *Historijska čitanka za hrvatsku povijest*. I. Do ukidanja feudalnih odnosa u Hrvatskoj god. 1848. Zagreb, 1952, 12—14. — Prijepisima Trpimirove isprave, starijim od onoga po kome ju je objavio Lucius g. 1666., namijenjen je članak Lovre Katića *Prijepisi dviju najstarijih povelja iz hrvatske prošlosti u Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LI (1930.—1934.), 101—124, zatim temeljita diplomatsko-paleografska studija Mihe Barade *Dvije naše vladarske isprave u Croatia Sacra*, VII, (1937.) te moj osvrt, potaknut Katićevim i Baradinim razlaganjima, *Hrvatske kneževske isprave u svjetlu dosadane nauke u Vjesniku Državnog arhiva u Zagrebu* VIII, (1939.), 1—21 i IX/X, (1941.), 5—29. Promašeno je nastojanje Držislava Švoba u članku *Krivotvorine o svetom Jurju Putaljskom u Vjesniku hrv. arh. društva*, NS XVII (1936.), 195—207, i Nade Klačić O *Trpimirovoj darovnici kao diplomatskom i historijskom dokumentu u Vjesniku za arh. i hist. dalmatinsku*, LXII, (1960.), 105—155 — da utvrde neautentičnost te isprave; tvrdnje se osnivaju na domišljanjima, kojima bi se moglo staviti nasuprot bezbroj drugih, oprečnih gledišta. Ne da se ne bi smjela dovesti u sumnju »ispravnost te naše narodne svetinje«, nego zato što valja imati na umu da se neke isprave mogu podjednako braniti i obarati. Jedan takav slučaj u nauci nije daleko od slučaja Trpimirove isprave. Navodi ga Thommen u svom djelu: *Diplomatik, Einleitung und Grundbegriffe* (Meisters Grundriss der Geschichtswissenschaft I, 3), 2. izdanje Leipzig-Berlin, 1913, str. 1.

⁴¹ O tome, s raznih povoda, u udžbenicima i priručnicima Giryja, Paolija, Bresslaua, Erben, Schmitz-Kallenberga, Redlicha, Boiarda; sažeto kod Thommena o. c. 6. O javnoj i privatnoj ispravi Stipišić, *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi*. Latinska paleografija, opća diplomatika, kronologija. Zagreb, 1972, 157—159. Nove poglede na djelovanje isprava donio je H. Steinhacker u svom djelu: *Die antiken Grundlagen der frühmittelalterlichen Pri-*

Ova se prva hrvatska javna isprava katkada označuje izrazom »diploma«. Ono, što takva isprava određuje, ostaje trajno na snazi i to daljnje postojanje utvrđenog stanja dokazuje ona sama. Nastanu li nove prilike, pojave li se nedoumice, pozivom na ispravu ustanovit će se ispravnost njezina sadržaja i namjere. Vidjet će se kasnije da je Trpimirova isprava pokazala svoju dokaznu moć u dva navrata.¹²

Isprava, barem donekle, pruža uvid u formiranje hrvatske države, koje se započelo otprilike pola stoljeća prije njezina izdanja. Ugovorom o miru u Aachenu, 13. siječnja 812., Bizant priznaje Karla Velikoga carem zapadnog carstva kao »imperatora« i »basileusa«. Karlo se odriče Venecije, napušta osvajačke namjere u Italiji, a Bizant se odriče dalmatinsko-hrvatske države i zadržava samo dalmatinske gradove i otoke. Granica između bizantskog i franačkog carstva ide Neretvom.

Tmurna su bila dva stoljeća koja su prethodila Karlu Velikom, još tmurnija ona dva koja su mu slijedila, kako primjećuje francuski historičar Charles Richet.¹³ U prvom stoljeću ovog drugog tmurnog doba krunidbom Otona I. g. 962. i spajanjem rimske carske krune s njemačkim kraljevskim dostojanstvom osniva se »Sveto rimsko carstvo njemačke narodnosti« — »Sacrum Imperium Romanum Nationis Germanicae«. U očima suvremenika obnavlja se stari rimski imperij koji će pod svoju vlast okupiti čitav kršćanski Zapad. Kobna je bila ta utvara; njemački su kraljevi odsad stalno upirali svoj pogled prema zamamljivom jugu, dok su u Njemačkoj zamašni zadaci uzalud čekali na svoje rješenje. To je carstvo bilo »sveto« samo po tome, što su ga tako nazvali; »rimsko« zato, jer se trebalo povoditi za svojim prethodnikom. Nije bilo »njemačko« nego složeno od naroda raznih rasa, jezika i osobina, koji su, svaki na svoj način, gledali u budućnost. U XVII. st. njemački publicist Samuel Pufendorf izdao je pod pseudonimom Severinus de Monzambano među ostalim i spis *De statu imperii germanici* gdje je rekao za tu državnu tvorevinu da je »Irregulare aliquod corpus et monstro simile«.

U doba zametka »Svetog rimskog carstva njemačke narodnosti«, a to je razdoblje između krunidbe Karla Velikoga g. 800. i krunidbe Otona I. g. 962., u Hrvatskoj se javljaju knezovi — ili možda samo »vladari« — Mislav i Trpimir. Redaju se tada značajni događaji: Trpimirovo hodočašće u Cividale, sjedište akvilejske patrijaršije, gdje je u tamošnjem Evanđelistaru ubilježeno i njegovo ime uz imena mnogih vladara i velikaša; njegov sastanak sa Saksoncem Gottschalkom, Gottschalkov boravak na Trpimirovu dvoru g. 846.—848.¹⁴ Nadalje Trpimirov sukob s bizantskim namjesnikom u Zadru, Trpimirova isprava g. 852., sjećanje na Trpimira u natpisu iz Rižinica »Pro duce Trepimero« i, trinaest godina poslije Otonove krunidbe, nadgrobni natpis kraljice Jelene g. 975.—976., žene kralja Mihajla Krešimira, majke kralja Stjepana Drži-

vaturkunden (Grundriss der Geschichtswissenschaft, Ergänzungsband 1), Leipzig-Berlin 1927. Nauka im je posvetila doličnu pažnju, osobito Bouard.

¹²Moje Diplomatsko-paleografske studije u *Vjesniku Državnog arhiva u Zagrebu*, I (1925.), 24—36.

¹³ *Abrégé d'histoire générale*, 7. izdanje, Paris, 1922, 126.

¹⁴ Katić, *Saksonac Gottschalk na dvoru kneza Trpimira* (Bogoslovska smotra, Zagreb, 1932, br. 4; *Hrvatska revija*, XIII, 1940.).

slava. Ona je kraljevstvu pribavila mir, za života je bila majka kraljevstva, majka sirota i zaštitnica udovica. — Sve su to vrlo značajne vijesti, pomoću kojih se približno točno mogu uočiti važne pojave na početku postojanja hrvatskog kraljevstva i u vrijeme njegova trajanja do g. 1102.

Polazna je točka Trpimirova isprava. »Dux« u njegovu naslovu obično prevodimo s »knez« ili »vladar«. To su mnogo prikladniji izrazi nego što su »vođa, vojvoda, glavar, zapovjednik« već s toga razloga, što »dux« dolazi u sinonimnom značenju i »kneza« i »cara«. ¹⁵ Svoju državu Trpimir označuje kao »regnum« s napomenom da je solinska crkva metropolitanska sve do obale Dunava i gotovo po cijeloj državi Hrvata. Uklanja svaku sumnju o pravnom kontinuitetu Solinske metropolije u splitskoj Crkvi, kako točno ističe M. Peloz. ¹⁶

Za navod »regnante in Italia piissimo Lothario Francorum rege« radije bih se složio s Kostrenčićem da je to samo pobliza vremenska oznaka kad je hrvatski knez stvorio dalekosežnu odluku u korist splitske Crkve, nego sa Šišićem koji iz toga zaključuje da je Trpimir priznavao vrhovnu vlast franačkog cara Lotara (840.—853.) kao kralja Italije. Šišić ipak dodaje: »ali nam se unatoč tome javlja u punom vladalačkom sjaju po uzoru na franački dvor«. Značajnije će biti poimanje »dux-ducatus — rex-regnum — princeps-principatus« u kulturno-političkom krugu Sredozemlja i Jadrana, a u duhu odjeka Aachenskog ugovora g. 812. u Trpimirovo doba. Kostrenčić zgodno primjećuje »da taj ugovor između dva strana internacionalna subjekta, nije nikako mogao da odlučuje o položaju hrvatske države, koja je u formiranju, prema franačkoj državi«. ¹⁷ Već po podacima o Trpimirovu boravku u Cividale i njegovu dodiru s Gottschalkom može se pomišljati da mu nije bilo nepoznato strujanje teološke učenosti iz Fulde, koje se širilo u raznim smjerovima, a nije puštalo iz vida ni ostale pojave svog vremena.

Mislavovo darivanje splitskoj Crkvi smatra Šišić »veoma značajnim i s političkog gledišta, jer je splitska crkva bila na bizantskom, dakle na tuđem teritoriju, a povrh toga još je i potpadala pod carigradskog patrijarha«. Splitska Crkva je hrvatskom knezu »mater et magistra« i to baca u pozadinu kojekakve pogranične sitne zadjevice koje će tek kasnije dobiti na značaju.

Trpimirov »regnum Chroatorum« je područje nastanjeno Hrvatima, a on njima upravlja (regere). Kasnije će postati kraljevstvo. Zemljom upravljaju hrvatski vladari iz raznih mjesta gdje su imali svoje dvorove. Odluku u korist splitske Crkve Trpimir donosi pred vratima crkve sv. Marije u Bijaćima. Odluka je osnažena posvjedočenjem, nazočnošću i

•

¹⁵ O nazivima car (rex, imperator), carstvo (regnum, imperium), knez (princeps), knežstvo, kneževina; kralj (rex), kraljevstvo, kraljevina — vidi u *Rječniku hrv. ili srp. jezika Jugoslavenske akademije* i u *Prinosima za hrvatski pravno-povjestni rječnik* VI. Mažuranića.

¹⁶ *Splitska nadbiskupija i metropolija u Crkvi u svijetu*, IV, (1969.), 373.

¹⁷ Kostrenčić, *Nacr historije hrvatske države i hrvatskog prava*, I (Udžbenici zagrebačkog sveučilišta, I), Zagreb, 1956, 124; Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb, 1925, 330—334; *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, Zagreb, 1962, 96—98.

pristanakom svjedoka. Samostan je sagradio nakon što je dobio jedno-dušan pristanak svojih župana.

Sastavljač Trpimirove diplome, svećenik Martin — kome na žalost inače nema spomena — odaje opće znanje, kad tekovinu više kulture, kakva je bila u njegovo doba u Splitu, primjenjuje na odluke koje se uglavljaju izvan te sredine.

III.

Dokaznu i pravomoćnu snagu Trpimirove isprave posvjedočuje rješenje spora između splitske i ninske Crkve, koji je izbio u doba kneza Mutimira (ili Muncimira), a bio je riješen njegovom, Mutimirovom ispravom od 28. rujna 892. Jedna stranka poriče pravo drugoj kad ga traži za sebe, a razilaze se u tumačenju sadržaja Trpimirove isprave. Ninski biskup Aldefreda smatra da Trpimir nije mogao crkvu sv. Jurja u Putalju, odavna vlasništvo ninske biskupije, prenijeti u vlasništvo splitske Crkve; mogao ju je dati na uživanje splitskom nadbiskupu dok živi. Dozvola uživanja — po njegovu nazoru — nije mogla imati za posljedicu promjenu vlasništva. Splitski nadbiskup Petar koji je naslijedio nadbiskupa Petra iz Trpimirova doba, dokazuje pravo vlasništva splitske Crkve na crkvu sv. Jurja i pobija restringirajuće tumačenje Trpimirove odluke (»privilegii statuto roboratam«). Mutimir, i on Božjom pomoću knez Hrvata, sjedeći na očinskom prijestolju, u sporazumu s narodnim starješinama, a sjećajući se očeve odluke (»ut donatam a patre meo recolimus«) novom ispravom uglavljuje splitskoj Crkvi pravo vlasništva na crkvu sv. Jurja u Putalju.¹⁸

Kralj Zvonimir nakon svoje krunidbe u crkvi sv. Petra u Solinu prvih dana listopada 1075. g., kada je objavio vjernost papi Grguru VII., potvrdio je splitskom nadbiskupu Lovri, njegovim nasljednicima i splitskoj Crkvi pravo vlasništva na crkvu sv. Jurja u Putalju »iuxta donationem et confirmationem regum praedecessorum meorum, videlicet Tirpimir et Muncimir«.¹⁹ Tada nije bilo spora ni bilo kakvih otvorenih pitanja, ali ipak dovoljno poticaja da novi vladar posvjedoči želje i težnje svoje okoline. Crkva Gospe od Otoka u Solinu bila je vjerojatno krunidbena bazilika i prije Zvonimira; katedralni kaptol u Splitu, prema jednoj bilješci u njegovim statutima, do XI. st. nosio je ime *Coenobium SS. Martyrum Doimi, Anastasii, Cosmae et Damiani*, a tada je uzeo naslov *Capitulum sancti Domnii*.²⁰ Toj je splitskoj kulturnoj sredini odgovarala potvrdna isprava i njezino isticanje utvrđenog stanja: *ut in ipsorum conscriptis paginis vidimus contineri*. U Zvonimirovo doba Trpimir i Mutimir smatrani su *kraljevima*, a dosljedno tome, njihove isprave *kraljevskima*.

U doba između Trpimira i Zvonimira (852.—1089.) razvoj se prilika u Hrvatskoj kreće smjerom sredozemno-jadranskih različitosti, ali u te različitosti Hrvatska ubacuje svoja vlastita obilježja. Svaki podatak Trpimirove isprave, kako napominje Miho Barada, makar u sebi bio i

¹⁸ *Diplomatički zbornik*, 1, 22—25.

¹⁹ *Ib.*, 141—142.

²⁰ Ostojić, *Metropolitanski kaptol u Splitu*, Zagreb, 1975, 12—13.

neznatan, od velike je važnosti, jer je ona jedini dokument iz tog doba. Od zemaljskih plodina sa svog posjeda u Klisu Mislav je počeo davati desetinu splitskoj Crkvi, a Trpimir to nastavlja. A to oni ne bi mogli učiniti, nastavlja Barada, da se radilo o Crkvi koja je pripadala Zapadu, ili da je Klis bio na teritoriju koje druge biskupije, a ne Splita.²¹ Pitanje se nameće o trajanju ove veze.

Za kneza Domagoja (864.—876.), nekako između 864. i 867. g., kada su dalmatinske Crkve pristale uz Focija, a Hrvati uz papu te kad je nastala potreba da se uglave primjereni crkveni propisi, bila je osnovana biskupija u Ninu i neposredno podvrgnuta papi. Ne sam postanak ninske biskupije, nego prilike u kojima je ona nastala, a za koje papa Lav VI. g. 928. daje prikladnu oznaku »improbitate temporis«, jamačno nisu odgovarale raspoloženju Hrvata.

Nad dalmatinskom Hrvatskom nestade vrhovne franačke vlasti, ali ojača vlast Bizanta. No bizantsko dugotrajno ratovanje u Siciliji i u Siriji doskora je i nju dokrajčilo pa se nezavisnost Hrvatske postepeno ustaljivala. Knez Branimir (879.—892.) izjavljuje vjernost papi Ivanu VIII. i odanost prijestolju sv. Petra. Papa će to naročito istaknuti u pismu Branimiru od 7. lipnja 879. riječima: »quantam fidem et sinceram devotionem circa ecclesiam sanctorum apostolorum Petri ac Pauli et circa nos habeas« i blagoslovit će kneza, njegov narod i njegovu zemlju.²² I pored ostvarene samostalnosti Hrvatske i ustaljenih njezinih veza s katoličkom Crkvom i rimskim papom, dalmatinski gradovi ostadoše u vlasti Bizanta. Posljednju je riječ imala izreći skora budućnost.

Djelovanje sv. braće Ćirila i Metodija, dolazak njihovih učenika na slavenski jug, a s njima i zanos za slavensku liturgiju u hrvatskim krajevima donose nešto novo u sredozemno-jadranskoj raznolikosti.²¹

²¹ *Episcopus Chroatensis, Croatia Sacra*, I, (1931.), 162—186; Buturac-Ivandija, *Povijest katoličke crkve među Hrvatima*, Zagreb, 1973. — indeks.

²² Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb, 1925, str. 377.

²³ Iz opsežne literature: V. Jagić, *Hrvatska glagolska književnost* — Uvod u knjizi Branka Vodnika: *Povijest hrvatske književnosti*, knj. I, Zagreb, 1913, 9—60; *Konstantin (Ćiril) i Metodije osnivači slavenske crkvene književnosti i Iznanici iz Moravske poslije smrti Metodijeve. Širenje slavenske crkve i književnosti među južnim Slavenima*, *Bratstvo*, XVI—XVII, (1921.). Preštampano u zbirci *Jagićevih kraćih spisa*, koju je priredio Mihovil Kombol. Zagreb (Matica Hrvatska), 1948, str. 389—424. Stjepan Ivšić u *Hrvatskoj enciklopediji*, IV, str. 405—409; moj članak *Sveti Ćiril, Crkva u svijetu*, IV, (1969.), 455—463.

Ne mora biti sasvim bez temelja naslućivanje o postojanju veza naših krajeva i sv. braće u doba njihove mladosti, za prevlasti Bizanta na istočnoj obali Jadrana, kad je ova obala ujedno jače privlačila bizantsku pažnju. Sveta braća rodila su se u Solunu, drugom glavnom gradu istočno-rimskog carstva. Otac Lav, kako priča životopis Konstantina-Ćirila, bio je na visokom vojnom položaju *drugara*, zapovjednika konjice ili mornarice. U Solunu, gradu na moru, vjerojatno je bio zapovjednik mornarice i po potrebi navraćao u primorsko-dalmatinske krajeve. Mogao se možda oženiti Slavenkom (Hrvaticom), ali se iz izvora ne može izvesti takav zaključak. U to doba solunska je okolica bila slavenska; jamačno nije bila strogo odvojena od područja koje je poslije g. 842. sačinjavalo *temu Dalmaciju*.

Braču smatraju Grcima ili greciziranim Slavenima; ovo drugo bit će vjerojatnije od prvoga. Da od ranog djetinjstva nisu govorili »slavenski«, teško da bi svoje odlično znanje tog jezika usvojili kad bi im bio potpuno stran — bilo u svom rodnom gradu ili u kojem drugom kraju bizantskog carstva.

Ima mnogo mogućnosti za kojekakva nagadanja. Sigurno je, međutim, da se iz izvora ne može zaključiti da je Rim ikada zabranio slavensku liturgiju na području Jadranskog mora. U početku je, doduše, nije izričito ni priznao, pa je tvorila samo običajno pravo. Njezino izričito priznanje izriče papa Inocent IV. koji je 29. ožujka 1248. udovoljio molbi senjskog biskupa Filipa da u senjskoj biskupiji dozvoli upotrebu slavenskog bogoslužja. Nešto kasnije, 26. siječnja 1252. Sveta Stolica istu dozvolu podjeljuje Krčkoj biskupiji.²⁴ Od tada se po primorskim krajevima slavensko bogoslužje sve više širi, a njegovo značenje je u stalnom porastu. »Regnum Croatiae et Dalmatiae« (1059.—1359.) daje mu primjerenu podlogu.

Tomislav (oko 910.—930.) — najprije knez, zatim kralj (925.) — nasljeđuje sređenu državu, svladava Madžare i Bugare, sa svojom državom spaja ravan slavonski kraj do Drave te štiti Srbe koji su se sklonili u Hrvatsku nakon što su bugarske čete pokorile Srbiju, a narod rastjerale

Prirodnije bi bilo da su rođeni od slavenskih roditelja i da su svoje prve molitve molili s roditeljima na materinskom slavenskom jeziku, a zatim bili odgojeni u grčkim školama, te svoje djelovanje razvili u grčko-kršćanskom i rimsko-kršćanskom krugu.

Konstantin (826/27.—869.) dolazi u Carigrad nakon prvih nauka u rodnom Solunu, stječe odličan odgoj i obrazovanje, uči teologiju i filozofiju, postaje bibliotekar patrijaršije kod crkve Božje mudrosti — Hagia Sophia — pa učitelj filozofije na novoosnovanoj visokoj školi. Stavljja se potpuno u službu Crkve, širenja i utvrđivanja kršćanstva. Ovo je u skladu s njegovom darovitosti, filološkom spremom, pronicavosti, filozofskim i teološkim sklonostima. To ujedno ukazuje da je imao otvoren pogled na prilike i zbivanja u bizantskim temama, u prvom redu na ona zbivanja vjerske naravi. Crkvena hijerarhija u Splitu, baština solinske crkve, zarana će privući njegovu pažnju. U bizantskom manastiru na gori Olimpu u Maloj Aziji sastadoše se sv. braća: prvi je došao Metodije (prije 820.—885.) koji je neko doba bio upravitelj jedne slavenske arhontije na rijeci Strumi, a za njim Konstantin, profesor filozofije. S državnim prevratom g. 856. bizantsko carstvo krene smjerom značajne političke i kulturne aktivnosti, unutar koje se odvija misionarska djelatnost sv. braće u Moravskoj.

Iz Moravske, nemajući sami biskupske časti ni vlasti, krenu sv. braća g. 867. s nekoliko učenika — radi njihova zaređivanja — u Rim. U Veneciji Konstantin, u oštroj borbi s tamošnjim »trojezičnicima«, nije propustio da spomene nekoliko naroda koji imaju liturgiju na svom narodnom jeziku. Venecija je u vjerskom pogledu potpadala pod akvilejskog patrijarha, a ovaj se katkada spominje u zbivanjima hrvatske Crkve, iako akvilejski patrijarh nije imao jurisdikciju nad dalmatinskim Hrvatima na početku IX. st.

U Rimu Konstantin oboli, stupi u grčki samostan, uze grčko ime Kyrilos (Ćiril) i umre 14. veljače 869. Teško bolestan, kaže se u Metodijevu životopisu, osjećajući da će umrijeti a da nije dovršio započeto djelo, stavi u amanet bratu da ga on nastavi. »Evo, brate,« reći će Ćiril na umoru, »zajednički smo oralu istu brazdu. Ja padam na njivi nakon što sam dovršio svoj dan. Ti voliš svoju goru (Olimp). Nemoj, radi gore, napustiti svoju nauku, a da bi polučio potpuno spasenje.« U tim riječima odražava se otvoren pogled sv. braće na prilike, u prvom redu vjersko-crkvene, u krajevima susjednim njihovoj domovini, a među njima i u Hrvatskoj, te upotreba slavenskog jezika u bogoslužju. U suprotnom smjeru djelovalo je raspoloženje stvoreno splitskim saborima g. 925. i 928. Ali nastojanje učenika sv. braće, koji su bili protjerani iz Moravske, već je dublje spustilo svoje korijenje. Težnja za upotrebom slavenskog jezika došla je s njima preko Panonije u krajeve koji su — u crkvenom pogledu — bili ovisni o Bizantu, a to su u prvom redu dalmatinski gradovi.

²⁴ *Diplomatički zbornik*, 4, 343—345.

na sve strane. Papa mu priznanje naslov kralja. Ocjenjujući Tomislavovo djelo, Francuz A. Rambaud kaže da Hrvatskoj pripada prvenstvo s obzirom na njezinu političku snagu, zalaganje za čuvanje civilizacije i održavanje ravnoteže na Balkanskom poluotoku (*L'Empire grec au Xe siècle*, str. 458—464).

Iz niza hrvatskih kraljeva poslije Tomislava, Stjepan Držislav (969.—997.) i njegovi nasljednici, kako spominje Arhiđakon Toma u XIII. poglavlju svoje *Historia Salonitana*, nazivali su se kraljevima Dalmacije i Hrvatske, znakove kraljevskog dostojanstva primali su od carigradskih careva i zvali se njihovim eparsima ili patricijima. Petar Krešimir (1058.—1074.) vjerojatno je bio okrunjen za kralja u Biogradu, gradu ravnu drugim carskim gradovima Dalmacije. U njemu su se nalazili kraljevski dvor, biskup i benediktinski samostan sv. Ivana Evanđelista. Taj se samostan dograđivao 1060., a kralj ga obdario i oslobodio plaćanja poreza (»regia libertas« — kraljevska sloboda). Na sličan je način Petar Krešimir posvjedočio svoju naklonost benediktinskom samostanu sv. Tome u Biogradu, samostanima sv. Marije i sv. Krševana u Zadru, samostanu sv. Petra na Rabu i samostanu sv. Stjepana kod Splita. Najznatnija javna isprava iz doba hrvatske narodne dinastije je isprava kralja Petra Krešimira g. 1069., kojom poklanja samostanu sv. Krševana u Zadru otok Maon, »svoj vlastiti otok u svom dalmatinskom moru«. Na početku ove kraljeve darovnice stoji zaziv Božanstva, simbolično izražen znakom križa (simbolična ili monogramatska invokacija). Napomenom da božanska Providnost na nedokučiv način raspoređuje zemaljska dobra, kralj općenito obrazlaže svrhu svoje odluke (arenga). Ime i naslov kralja s pobožnim dodatkom »po milosti Božjoj«, spominjanje djeda i oca (intitulatio), svojstveni su javnim ispravama. Slijedi napomena kada i gdje je bila donesena odluka, prilike koje su joj dale povod (narratio), osobito što se hrvatska kraljevina proširila po kopnu i moru (»quia Deus omnipotens terra marique nostrum prolongavit regnum«). Odluka je kraljeva darivanje otoka Maona samostanu sv. Krševana (dispositio). Najavljuje se izvršenje te odluke i ovjera darovnice (corroboratio) i određuju duhovne i svjetovne kazne za prekršitelje odluke (sanctio). Slijedi, uz znak križa, potpis kralja i zadarskog biskupa Stjepana, pa imena svjedoka koji su sudjelovali kod donošenja odluke. Ispravu je, po kraljevu nalogu, »napisao i sretno potvrdio« hrvatski biskup i kancelar kraljevskog dvora Anastazije u gradu Ninu i, kao dokazno sredstvo, predao primaocu, opatu samostana sv. Krševana.

Prijepis isprave uvršten je u *Zbornik isprava ili povlastica* (registrum, cartularium, codex traditionum) samostana sv. Krševana, dogotovljen potkraj 12. stoljeća. Trebao je sačuvati uspomenu na važne događaje iz života samostana i na njegove dobročinitelje, ali, ako bi trebalo, i dokazati kako je samostan došao u posjed svojih dobara. To je i bio glavni povod njegovu postanku. Prošao je kroz ruke Luciusa, Farlatija, Smičiklasi i Šišića, a za burnih dana 1914., kako se misli, zametnuo mu se trag. Za nauku nenadoknadiv gubitak!²⁵

Darovnica, svjedočanstvo o jačanju političke snage hrvatske kraljevine i o usavršavanju državne uprave, posvjedočila je svoju moć i kasnije.

²⁵ *Diplomatički zbornik*, 1, 112—114. Moj članak *Mare nostrum*, Marulić, II, (1969.), br. 4.

IV

Izravan je put od Petra Krešimira do Dmitra Zvonimira (1075.—1089.), koji se — svojim odlukama — povezoao s Trpimirom i Mutimirom. Dmitar Zvonimir, do tada »Dei gratia Chroathiae Dalmatiaeque dux«, početkom listopada 1075. izabran za kralja od hrvatskog naroda, prigodom svoje krunidbe u crkvi sv. Petra u Solinu obvezuje se na vjernost papi Grguru VII. te Rimskoj Stolici poklanja samostan sv. Grgura u Vrani. U svojoj zavjernici Dmitar Zvonimir ističe da ga je papin izaslanik opat Gebizon ovjenčao krunom i ustoličio za kralja sa zastavom, mačem i žezlom. Suvereni kralj suverenog hrvatskog kraljevstva, čovjek izrazite pobožnosti, u crkveno-duhovnom pogledu vjeran papi, nastavlja naslijeđene vrline prošlosti i utire im put u budućnost.²⁶ Ima li o tome, osim zavjernice, još kakva svjedočanstva?

U splitskoj krstionici sv. Ivana, negdašnjem Eskulapijevu, zatim Jupiterovu hramu Dioklecijanove palače, nalazi se dobro poznati basreljef, dio kamenice za krštenje, s tri figure: jedna je čovjek ogrnut plaštem, s krunom na glavi i jabukom (kuglom) u lijevoj, a križem u desnoj ruci; uza nj je čovjek odjeven tunikom; pred njima kleči, čak i leži čovječuljak s bradom i ispruženim rukama.

Spomeniku je — od doba Kukuljevića — više puta poklonjena pažnja, a bio je i različito shvaćen. Predstavljao bi Tomislava za krunidbe na Duvanjskom polju, ili na Splitskom saboru. Bulić je nekoć smatrao da bi lik na reljefu mogao predstavljati Spasitelja u slavi, a tome se naziranjju priklonio arheolog i povjesničar Luka Jelić (1863.—1922.), koji je s uspjehom vršio arheološka istraživanja u okolici Zadra, Biograda i Nina. Bulić nije uporno ustrajao u svom naziranjju pa je znao i kazati da će biti radostan, bude li se dokazalo da je lik osobe koja sjedi na prijestolju lik hrvatskog kralja, posebno kralja Tomislava. Dokazalo se — djelomično i njegovim uspjehom — da lik doista predstavlja hrvatskog kralja, ali ne Tomislava.

1925. g. ozbiljno je, naučno, obradio i ispitao ovaj spomenik na žalost prerano preminuli povjesničar Ljubo Karaman.²⁷ Njegov je zaključak: »Na splitskom reljefu prikazan je najvjerojatnije hrvatski vladar s krunom koja svojim oblikom vrlo sliči krunama franačkih vladara okruženih od rimskoga pape u drugoj polovici IX. vijeka, a ovoga oblika krune kasnije nestaje. To može govoriti samo u prilog pretpostavci, da su hrvatski vladari nedaleko od tog vremena, dakle još u prvoj polovici X. vijeka uveli u nas krunu koju su primili ili su sami sebi uzeli oslanjajući se na Rim i papu.«

²⁶ *Diplomatički zbornik*, 1, 141—142. Posljednji hrvatski prijevod s prikazom značenja Zvonimirove zavjerenice vidjeti: Buturac-Ivandija, *Povijest katoličke crkve među Hrvatima*, Zagreb, 1973, str. 51—52.

²⁷ *Basreljef u splitskoj krstionici*, Prilog I. *Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku*, XLVII—XLVIII, Split, 1924—1925; *O značenju basreljefa u splitskoj krstionici u Zborniku kralja Tomislava*, JAZU, Zagreb, 1925. Ovome pristaje i Bulićev članak *Krunidbena bazilika kralja Zvonimira usred Gradine u Solinu*, u *Zborniku kralja Tomislava*, str. 446—450, a odatle tiskan u *Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku*, god. 1924—1925.

Ovom su spomeniku, idući dalje stopama Bulića i Karamana, svoju pažnju i brigu posvetili još Lovre Katić, zatim danski arheolog i arhitekt Ejnar Dyggve koji je sudjelovao na iskopavanjima u Solinu, Splitu, Ninu, Kninu i Dubrovniku, kao i povjesničar umjetnosti Josip Strzygowski.²⁸

Kad se o tome pavela tako ozbiljna rasprava, ja sam — doprijevši u svojim *Diplomatsko-paleografskim studijama* do Zvonimirovih isprava — došao na pomisao da bi splitski basreljef mogao biti odraz prvog dijela Zvonimirove zavjernice i da je mogao biti izrađen neposredno nakon izdanja zavjernice. U diplomatičkoj literaturi ima podataka o sličnim pojavama. Bulić i Karaman željeli su da to iznesem u *Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku*. Nisam se mogao na to odlučiti, jer sam smatrao da lik na basreljefu predstavlja doduše hrvatskog kralja, ali da to ne mora biti Zvonimir. Da sam bio na pravom putu uvjerio me kasnije Dyggveov članak *Oltarna pregrada u krunidbenoj crkvi kralja Zvonimira*, objavljen u *Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku* LVI—LIX (1954.—1957.). Zbornik radova posvećenih M. Abramiću, I. U tom članku Dyggve napominje da je »bazilika na tri lađe u šupljoj crkvi« (crkvi bez krova) identična sa sv. Petrom, krunidbenom crkvom kralja Zvonimira. Presbiterijskoj ogradi ove bazilike — kaže on — »pripadale su nekoć ogradne ploče u splitskoj krstionici, a među njima i ploča s likom kralja i one su iz bazilike sv. Petra u Solinu donesene u splitsku krstionicu. Hrvatski vladar, predstavljen na reljefu, neosporno je kralj Zvonimir.«²⁹

Splitski reljef — odraz onog dijela Zvonimirove zavjernice koji spominje njegovu krunidbu — skladno pristaje uz dragocjenu Bašćansku ploču, najstariji ili jedan od najstarijih spomenika hrvatskog jezika i glagoljskog pisma. Na Bašćanskoj ploči stoji: »Zvonimir kralj hrvatski.« Tu se prvi put u hrvatskoj povijesti spominje ime hrvatsko na hrvatskom jeziku.

Isprave, kameni spomenici, pisma, spomen Trpimira u Evandelistaru u Cividale, spis Gottschalka pronađen u Bernu, saborski spisi, pojava slavenskog bogoslužja te stajališta Svete stolice prema njemu, zatim splitski basreljef i Bašćanska ploča, sve to — među sobom harmonično povezano — pruža prikladan uvid u prvo doba hrvatske države. Ova pak, dodavanjem svojih vlastitih oznaka kulturnim tekovima koje je naslijedila od prošlosti, a osobito slavenskim jezikom u bogoslužju, dala je nešto sasvim novo sredozemno-jadranskoj sredini u kojoj se formirala.

Kad bi dobra sreća dala da se pronađu novi podaci u vjerodostojnim izvorima! Ali — i u oskudici toga — znanstveno, objektivno istraživanje koje je odavna započelo i traje do naših dana, može se protegnuti i dalje, a da mu se ne povuče završna granica. Sva nastojanja u tom i takvom smjeru bit će uvijek s radošću pozdravljena.

²⁸ U njegovu djelu *O razvitku starohrvatske umjetnosti. Prilog otkriću sjeverno-evropske umjetnosti*, Zagreb (izvanredno izdanje Matice Hrvatske), 1927, ima poglavlje »Reljef s likom vladara na krstioniku maloga hrama u Splitu«, str. 191—198.

²⁹ S Dyggveom i sa mnom složio se Lovro Katić. *Prošlost i spomenici Solina*, 84.